

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 061.3(470+571):930
ББК 66.е(0)л0

Олександр Сич

Проти спотворення історичного минулого

Останніми роками можна спостерігати небезпечну тенденцію запровадження в суспільну свідомість принципово нового погляду на Другу світову війну, яка подається як сутічка двох тоталітарних держав, в жорна протиборства яких потрапили окуповані народи. На рівні глобальної еліти виникла об'єктивна зацікавленість у новій концепції Другої світової війни, яка базується на визнанні рівної відповідальності СРСР і Німеччини за розв'язання війни, на ототожненні „сталінізму” з нацизмом. Така концепція дозволяє перевести СРСР (Росію) із числа країн-переможців, які стали після 1945 р. стовпами сучасного світопорядку, до країн-агресорів, що зазнали поразки. Згідно з даною концепцією Захід, який хотів би зняти з себе історичну відповідальність за сумнозвісну політику „умиротворення” фашистських агресорів у 1930-ті рр., зраду Чехословаччини тощо, виступає в ролі рятівника людства від чуми ХХ століття – тоталітаризму (у формі нацизму та „сталінізму”), а Російська Федерація (як і післявоєнна Німеччина) „призначається” правонаступником „агресивної тоталітарної імперії”, з усіма наслідками, що з цього випливають.

Особливо активно зазначену концепцію підхопили – насамперед в особі правлячих еліт – у східноєвропейських країнах і деяких колишніх республіках Радянського Союзу, адже після розвалу СРСР і різкого послаблення позицій Росії в 1990-ті рр. ці країни отримали унікальну можливість

© Сич О., 2011

Сич Олександр Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

„підправити” чи „виправити” свою історію в ХХ ст., перейшовши з розряду сателітів фашистської Німеччині до розряду жертв радянського тоталітаризму. Варто нагадати, що Італія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Фінляндія, Норвегія, Хорватія, Австрія (у складі Третього Рейху), Іспанія й Данія взяли участь у війні на боці нацистської Німеччини. Інші держави спорядили добровольців і поставили на службу Рейху (добровільно чи примусово) свою економіку. Звісно, ці факти аж ніяк не „прикрашають” їхню історію в ХХ ст. Нова ж концепція переставляє акценти в їхній історії у більш сприятливий для них бік.

З огляду на сказане, неабиякого значення, як наукового, так і політичного, набуває питання про причини Другої світової війни, її характер, початок, і, зрозуміло, її винуватців. Все це актуалізує необхідність всебічного й неупередженого розгляду змісту й основних тенденцій міжнародних відносин у міжвоєнний період.

Зовнішня політика європейських держав у 30-ті роки ХХ ст. завжди була об'єктом особливої уваги дослідників. Разом із тим багата історіографія з даної теми має декілька суттєвих недоліків. Зазвичай роботи фахівців замикаються у межах „національної історії”, часто-густо не перетинаючи методологічних рамок певної дослідницької школи. Суттєвою вадою є відносно рідкісне використання вченими міждисциплінарних дослідницьких підходів, певна одноманітність залучених джерел, прагнення підігнати зміст і висновки своїх творів до пануючих суспільно-політичних настроїв та уподобань.

Метою зорганізованої російським фондом «Історична пам'ять» (директор фонду Александр Дюков) і Санкт-Петербурзьким інститутом історії РАН міжнародної конференції *«Міжнародні відносини в Європі, 30-ті роки ХХ століття: історіографічний і джерелознавчий аспекти»* її ініціатори визначили сприяння подоланню вузьких кордонів «національних» історіографій та інтенсифікації міжнародних і міждисциплінарних досліджень історії міжнародних відносин у Європі 30-х років. При цьому особлива увага учасників конференції зосереджувалася на огляді

джерельної бази історії міжнародних відносин у Європі зазначеного періоду, аналізі найбільш важливих новітніх досліджень проблем, що розглядалися, зокрема зовнішньої політики країн Східної Європи в 30-ті роки, змін кордонів східноєвропейських держав з точки зору чинного міжнародного права, впливу зовнішньої політики «великих» і «регіональних» держав на початок Другої світової війни.

Конференція, яка проходила у Санкт-Петербурзькому Науковому центрі РАН, розпочалася з блоку доповідей, присвячених аналізу джерел з європейської зовнішньополітичної історії 1930-х років. Вже перша доповідь професора Пензенського державного університету, д.і.н. **Віктора Вікторовича Кондрашина** (Росія) «Зерно в обмін на валюту й верстати: Нові документи російських архівів про участь західноєвропейських країн у радянській індустріалізації» викликала багато запитань і жваву полеміку. Тому варто стисло викласти її зміст.

Як зауважив доповідач, у СРСР не було інших джерел для фінансування розпочатої індустріалізації, крім коштів, отриманих від зовнішньої торгівлі, насамперед і головним чином продажу зерна. Отже, купуючи радянське зерно, західноєвропейські країни (Німеччина, Велика Британія, Франція, Естонія тощо) брали участь у здійсненні індустріалізації в Радянському Союзі. Причому, це було взаємовигідне співробітництво, схема якого була такою: зерно за валюту продавали радянські представники на торгах (а тому ніякого демпінгу, як почнуть писати пізніше західні СМІ, не було), потім за цю валюту, у тій же Європі, купували верстати та інше потрібне устаткування (а також племінну худобу та селекційне насіння), забезпечуючи у такий спосіб промисловість європейських країн відповідними замовленнями, а їхніх робітників – роботою. Тому, вважає В. В. Кондрашин, можна стверджувати, що Європа, завдяки радянській індустріалізації, виходила із світової економічної кризи 1929–1933 рр. Всього було вивезено трохи більше 12 млн. тонн зерна, від продажу якого отримано 442 млн. карбованців. Починаючи з 1932 р. експорт зерна почали скорочувати, а у 1933 р. через голод і взагалі припинили. І лише тоді на Заході піднявся гвалт з цього приводу, хоча там знали про нього, але

замовчували цей факт, адже західноєвропейським країнам було вигідно купувати зерно з СРСР (завдяки чому, наприклад, у Великій Британії хліб у продажу навіть подешевшав, а у Німеччині радянським зерном навіть годували свиней).

У своїй доповіді «Зовнішня політика Латвії 30-х років: джерелознавчі прогалини в історіографії» керівник дослідницьких програм фонду „Історична пам'ять” **Володимир Володимирович Сіміндей** (Росія) сказав, що зовнішньополітичному курсу цієї держави в період, що розглядається, були притаманні дії, які сучасна латвійська історіографія воліє не згадувати, наприклад, т. зв. пакт Ріббентропа-Мунтерса, який містив таємні статті. Принагідно він зауважив, що документи про співробітництво НКВС і гестапо, про їхню спільну „школу” в Закопане й т. п., на які полюбляють посилатися деякі схильні до сенсаційності публіцисти, заполітизовані історики, заангажовані громадські діячі, насправді є фальшивками, що науково доведено.

Член наукової ради Національної бібліотеки Франції, PhD **Вінсен Буле** (Франція) супроводив свою доповідь «Франко-радянські стосунки, 1938 – 1940 рр.: архіви та джерелознавство» презентацією декількох архівних документів, серед яких фігурував і такий, що вперше був продемонстрований фахівцям.

Наступні три доповіді були тематично близькими й містили чимало цікавого матеріалу, який дозволяє скласти уявлення про настрої, уподобання, стереотипи поведінки населення як європейських країн, так і СРСР.

Так, головний редактор журнал „Клио”, д.і.н. **Сергій Миколайович Полторак** (Росія), виступаючи з доповіддю «Міжнародна ситуація в Європі наприкінці 1930-х рр. з точки зору радянського військового розвідника Кента», сказав, що матеріали особистого архіву Кента (А.М. Гуревича) містять цікаві спостереження за настроями населення деяких європейських країн, зокрема Фінляндії, Німеччини, Бельгії, Франції тощо. Наприклад, ще до початку Другої світової війни пораженьські настрої панували в бельгійській армії (чисельністю в 0,5 млн. чол.), вояки якої вважали, що не змо-

жуть чинити опір німецькому вермахту. Це сполучалося з прикладами подібних настроїв Франції, які навів у своєму виступі професор Чернівецького національного університету, д.і.н. **Олександр Іванович Сич** (Україна), представивши доповідь на тему «Нарративні джерела у вивченні суспільних настроїв у європейських країнах у міжвоєнний період». Відомо, що нищівну поразку Франції в 1940 р. історики пояснюють низкою причин. Ретельний аналіз нарративних джерел дозволяє вказати, як зазначив проф. О. І. Сич, на ще одну важливу причину, а саме: свого роду психологічну розмобілізованість, внутрішню неготовність французів у 1930-х рр. до ще однієї війни, що, зрештою, мало фатальні наслідки в 1940 р., коли Гітлер атакував Францію. Ось як про це писав у своєму щоденнику польський інтелектуал Анджей Бобковський: „Пригадую собі, що я віддавна думав про Францію. Сьогодні зрозумів одне: риси, які зачаровують у мирний час, які так високо цінуються – ці французькі риси зараз є згубними. У мирний час вони забули про війну, під час війни не зуміли забути про мир”. Думку проф. О. І. Сича підтримав і В. Буле.

Директор Балтійського дослідницького центру Санкт-Петербурзького державного університету, д.і.н. **Микита Андрійович Ломагін** (Росія) у своїй доповіді «Міжнародні відносини у дзеркалі радянських суспільних настроїв, 1939-1941 рр.» розглянув, як радянські люди ставилися до подій міжнародного життя, як сприймали повідомлення офіційних ЗМІ тощо.

Друга частина конференції була присвячена історіографії міжнародних відносин у Європі в 1930-ті роки.

Тема доповіді президента Молдавської асоціації міжнародного права, проф. **Олександра Дмитровича Буріана** (Молдова) – «Міжнародно-правові аспекти зовнішньої політики європейських держав перед Другою світовою війною». У сучасній Румунії, як відомо, полюбляють посилатися на т. зв. „пакт Молотова – Ріббентропа”, згідно з яким Радянський Союз, мовляв, захопив і окупував частину її територій (Північну Буковину та Бесарабію), які сьогодні належать Україні та Молдові. Він підкреслив, що даний пакт був суто юридичним документом, який діяв з 23 серпня 1939 р.

до 22 червня 1941 р., а Румунія, вступивши у війну на боці фашистської Німеччини проти СРСР, тимчасово повернула собі ці території, але знову втратила їх у результаті Другої світової війни. Остання, до речі, визначила й сучасні кордони Румунії, що робить безпідставним будь-які зазіхання на ці землі з її боку. Основні тези доповіді О. Д. Буріана розвинув виконавчий директор Центру стратегічного аналізу та прогнозу „EST-VEST”, д.п.н., к.і.н. **Сергій Михайлович Назарія** (Молдова) у своєму виступі на тему «Приєднання Бессарабії до Радянського Союзу: інтерпретація подій 28 червня 1940 року у сучасній історіографії». Він, зокрема, нагадав „призабутий” румунськими істориками та політиками факт, а саме: договір від 28 червня 1940 р. про приєднання Бессарабії до Радянського Союзу був тоді визнаний всіма великими державами, причому як „вісі”, так і антигітлерівської коаліції. До речі, С. М. Назарія є автором книжки „Вторая мировая война: генезис, ход и итоги” (Кишинёв, 2010).

Професор Національного університету „Львівська політехніка”, д.ю.н., к.і.н., проф. **Володимир Степанович Макарчук** (Україна) у своїй доповіді «Пакт Ріббентропа-Молотова у висвітленні української пострадянської історіографії» ознайомив присутніх з поглядами сучасних українських істориків на події 1939 р. Принагідно зауважимо, що учасники конференції отримали його солідне дослідження «Государственно-территориальный статус западно-украинских земель в период Второй мировой войны. Историко-правовое исследование», видану в Москві за сприяння фонду „Історична пам’ять”.

К.і.н. **Юрій Олександрович Нікіфоров**, який представляв Інститут загальної історії РАН (Росія) у своїй доповіді на тему «Сучасна російська історіографія про причини Другої світової війни», піддав критиці погляди тих російських істориків, які „ревізують”, тобто переглядають проблеми історії Другої світової війни. Доповідач підкреслив, що ревізійністський напрямок у російській історіографії аж ніяк не заснований на появі нових архівних документів, які б підтверджували концепцію його речників. Тому ревізії піддається саме радянське трактування Другої світової війни.

У доповіді «Міжнародна криза 1939 р. у підручниках Білорусі і Польщі: контрверсії національних історіографій і сучасна геополітична реальність» провідний науковий співробітник Російського інституту стратегічних досліджень, д.і.н. **Оксана Василівна Петровська** (Росія) розглянула висвітлення в підручниках Польщі та Білорусі таких проблем, як Версальська система міжнародних відносин, ініціатори ревізії Версальської системи, основні винуватці розв'язання Другої світової війни, англо-франко-радянські переговори 1939 р., німецько-радянський договір про ненапад, винуватці поразки Польщі в вересні 1939 р., вступ СРСР у Польщу 17 вересня 1939 р. та ін. Як свідчать наведені нею дані, трактування та оцінки зазначених проблем є різними, а нерідко – кардинально протилежними.

Також учасники конференції заслухали доповідь к.і.н. **Олександра Олеговича Наумова** з Інституту проблем міжнародної безпеки РАН (Росія) на тему «Європейський фашизм у міжвоєнний період: проблеми й перспективи вивчення на сучасному етапі».

Дві заключні доповіді організатори конференції об'єднали під назвою «Доктрини «радянської окупації» і «державного континуїтету»: правовий зміст і міжнародні наслідки»

Керівник балтійського напрямку Центру північноєвропейських і балтійських досліджень МДІМВ, д.соц.н. **Рінальд Хікарович Симонян** (Росія) у своєму виступі «Окупаційна доктрина в країнах Балтії: змістовий і правовий аспекти» насамперед піддав сумніву самий термін „окупація”, який беззастережно прийнятий у країнах Балтії. „Окупація” – це термін воєнного часу й стосується умов воєнного часу, про що чітко сказано у статті 24-й розділу 3-го Гаазької конвенції 1907 р., а потім у документах Женевської конференції 1949 р., але СРСР не був у стані війни з країнами Балтії в 1939 – 1940 рр. Торкнувся доповідач і радянсько-німецького договору про ненапад 1939 р., зауваживши, що самий термін „пакт Молотова – Ріббентропа” увійшов до обігу після закінчення Другої світової війни, десь у 1946 р. На його погляд, самий „пакт” і навіть його таємні статті (які, до речі, не були юридичним документом, а лише домовленостями)

не можна вважати злочином. Радянський МЗС працював дуже кваліфіковано, і тому договір відповідав усім нормам міжнародного права.

Щодо доктрини „радянської окупації”, то вона виконує певні, необхідні правлячій у країнах Балтії еліті функції. По-перше, інтегративну, за допомогою якої легше згуртувати населення навколо ідеї незалежної держави; по-друге, пропагандистську, стрижнем якої є теза про те, що Росія, як правонаступниця СРСР, повинна компенсувати місцевому населенню „шкоду, заподіяну окупацією”; по-третє, політичну, яка спрямована на запобігання приходу до влади лівих сил, який подається, точніше ототожнюється з поверненням російського впливу; по-четверте, законодавчу, що базується на твердженні „окупація не дає прав” і слугує виправданням волаючого факту позбавлення громадянських прав російськомовного населення.

При цьому „забуваються” деякі історичні факти, наприклад, що, скажімо, Литва отримала Вільнюс і Клайпеду (де тоді навіть не було литовського населення) лише завдяки радянській „окупації”. Якщо стояти на ґрунті історичних фактів, то треба визнати, що сучасна Литва своєю столицею зобов’язана «злочинному» таємному протоколу до „пакту Молотова-Ріббентропа”. Іншими словами, повернення Литві її давньої столиці – Вільнюса – відбулося саме завдяки діям СРСР відразу після радянсько-німецького договору – тим самим діям, які сьогодні так засуджуються в країнах Балтії.

Умови ж перебування прибалтійських республік у складі СРСР, їх фінансування з загальносоюзного бюджету, розмір капіталовкладень у розвиток місцевої економіки і відповідно найвищий у Радянському Союзі рівень життя є яскравим свідченням їхнього аж ніяк не окупаційного чи „колоніального” статусу. Навіть неупереджені західні історики визнають, що СРСР був „дивною імперією”, де „колонії жилися соками метрополії”.

Заклучна доповідь, з якою виступив директор Балтійського центру історичних і соціально-політичних досліджень, к.і.н. **Віктор Іванович Гуцин** (Латвія), називалася „До оцінки

тези про безперервність існування Латвійської Республіки в період з 1918 р. по 1991 р.: політичний і міжнародно-правовий аспекти”. Він нагадав, що Ліфляндія увійшла до Російської імперії з 1710 р., а Курляндія – з 1795 р., їх перебування в її складі було визнано легітимним і не піддавалося сумніву з міжнародно-правової точки зору. У проголошенні ж незалежності Латвії в 1918 р. дуже велику роль зіграв факт німецької окупації. Не варто також ідеалізувати період незалежного існування балтійських країн (1918 – 1940 рр.), адже в 1930-х рр. у них були встановлені авторитарні режими Ульманіса, Вольдемараса, Сметони, згорнута демократія тощо. Так і у сучасних прибалтійських державах далеко не все гаразд з демократією. Характерно, що у постанові ПАРЄ стосовно підсумків виборів 2008 р. у Латвії говориться „про довготривалий дефіцит демократії” в цій країні. Загострюються соціальні проблеми, наприклад, сьогодні у Латвії не відвідують школу 11 тис. дітей, тоді як у радянські часи (в т. зв. період окупації) вчилися всі діти.

Матеріали конференції опубліковані в російському журналі “Кліо” (Санкт-Петербург), № 3 (54) за 2011 р.

Надійшла до редколегії 11.05.2011.